

ادله فقهی مشروعیت اعتبارات اسنادی الکترونیکی

1- یونس کازرانی pdkazerani@gmail.com

دانش آموخته مقطع دکتری، فقه و حقوق اسلامی، واحد ساری، دانشگاه آزاد اسلامی، ساری، ایران.

2- سیدعسکری حسینی مقدم (نویسنده مسئول) drhosainy@yahoo.com

استادیار گروه فقه و حقوق اسلامی، واحد ساری، دانشگاه آزاد اسلامی، ساری، ایران.

چکیده

مسئله: به قصد اعتمادسازی در تجارت بین‌الملل، از سازوکاری بنام اعتبار اسنادی استفاده شده که بانک به عنوان یک واسطه، ضمانت پرداخت وجه یکی از طرفین را عهده‌دار می‌شود. اخیراً نوع الکترونیکی اعتبار اسنادی باهدف تسهیل تجارت جهانی ارائه شده است.

هدف: هدف آن است که ادله مشروعیت اعتبارات اسنادی الکترونیکی بررسی شود.

روش شناسی: در این پژوهش ادله فقهی مشروعیت اعتبارات اسنادی الکترونیکی به روش تحلیلی-توصیفی و با ابزار فیش برداری، بررسی شده است.

یافته ها: اصل اعتبارات اسنادی با توجه به عقد بیع و عقد ضمان، سازوکاری مشروع و در جهت توسعه تجارت جهانی بوده و به عنوان یکی از مفاد عقد قرارداد بین دو طرف، دارای اعتبار شرعی است. لذا با توجه به مشروعیت این سازوکار، نوع الکترونیکی آن با توجه به اصول فقهی همچون آیات و روایات، اصل اباحه، قاعده تراضی، قاعده لاضرر، قاعده لزوم و برخی دیگر از ادله فقهی، دارای ماهیت و آثار یکسان بانوع الکترونیکی است. لذا نتیجه این که استفاده از این سازوکار منع شرعی نداشته و در حقوق داخل و بین الملل نیز مشروعیت آن منعکس گردیده است.

کلید واژگان: اعتبارات اسنادی، تجارت الکترونیک، عقد ضمان، بیع، تجارت جهانی.

Jurisprudential arguments for the legitimacy of electronic documentary credits

1-Younes Kazerani

pdkazerani@gmail.com

PhD student, Fiqh and Islamic Law, Sari Branch, Islamic Azad University, Sari, Iran.

2- Seyed Askari Hosseini Moghadam (author in charge)

drhosainy@yahoo.com

Assistant Professor, Islamic Jurisprudence and Law Department, Sari Branch, Islamic Azad University, Sari, Iran.

Abstract

Issue: In order to build trust in international trade, a mechanism called letter of credit has been used in which the bank, as an intermediary, is responsible for guaranteeing the payment of one of the parties. Recently, the electronic type of documentary credit has been introduced to facilitate global trade.

Purpose: The purpose is to examine the reasons for the legitimacy of electronic letters of credit.

Methodology: In this research, the jurisprudential arguments for the legitimacy of electronic documentary credits have been studied in an analytical-descriptive manner with the help of receipt tools.

Findings: According to the contract of sale and the contract of guarantee, the principle of documentary credit is a legitimate mechanism for the development of world trade and as one of the provisions of the contract between the two parties, it has sharia validity. Therefore, according to the legitimacy of this mechanism, its electronic type has the same nature and effects of electronic type according to the jurisprudential principles such as verses and hadiths, the principle of immorality, the rule of compromise, the rule of no harm, the rule of necessity and some other jurisprudential arguments. Therefore, the result is that the use of this mechanism is not prohibited by law and its legitimacy is reflected in domestic and international law.

Keywords: documentary credit, e-commerce, guarantee contract, sale, global trade.

1-مقدمه

بشریت نیاز داشته که کسب و کار گسترش یابد. لذا فعالیت های زیادی به قصد گسترش کسب و کار و تجارت انجام شده است. سازوکار تجارت الکترونیک، در سال های اخیر به یکی از موضوعات مورد بحث در زمینه های مختلف علمی مبدل شده و هدف کلی آن عدم مقید بودن به زمان و مکان، در تجارت است تا بدین صورت ضمن گسترش مبادلات تجاری، شاهد رونق اقتصادی بود. در سطح بین الملل نیز سازمان تجارت جهانی وجود داشته که هدف از تأسیس آن تسهیل در تجارت در سطح بین المللی باهدف رونق اقتصادی عنوان شده است. یکی از شرایط گسترش کسب و کار، اعتماد است.

1-1 پیشینه پژوهش

با توجه به بدیع بودن موضوع، پیشینه فقهی در این باره وجود نداشته و تنها به بیان تحقیقات حقوقی در این باره پرداخته شده است. مافی و همکاران (1397) معتقد بودند که اعتبار اسنادی در حقوق ایران دارای خلاء است. به رغم اختیاری بودن برخی مسائل در مورد اعتبار اسنادی، قانون برای آن وجود داشته که به مانند اختیاری بودن گذر از چراغ قرمز، تشبیه شده است. صادقی و سلیمان زاده (1396) نیاز بازنگری قانون گذاران ایران را عنوان کردند، چراکه گیرنده فرد و بی نام بودن آن، از خلأ های اعتبارات اسنادی است. روحانی (1396) نیاز به وحدت قوانین را نشان دادند. چراکه قوانین و مقررات بانکی با قوانین تجارت درباره اعتبارات اسنادی اختلافاتی دارد. هیکمان و سیلوا¹ (2018) امنیت در تجارت را تنها به واسطه اعتبار اسنادی میسر دانستند. مرشدلی² (2018) اثرات مثبت الکترونیکی شدن را بر شمرد. هیچ نکته منفی برای الکترونیکی شدن عنوان نشد. دون³ و همکاران (2018) به اهمیت یکپارچه ی اسناد الکتریکی اشاره کرد. ما⁴ و همکاران (2018) نیاز به زیر ساخت را بیان کردند.

1-2 نوآوری

¹ Hickman & Silva

² Murshudli

³ Dunn

⁴ Ma

مسئله اعتبارات اسنادی از دیدگاه فقهی تاکنون بررسی نشده و مسئله الکترونیکی بودن آن نیز همچنین. در واقع تحلیل فقهی اعتبار اسنادی و نوع الکترونیکی آن تاکنون صورت نگرفته است که در این پژوهش دارای نوآوری می‌باشد. لذا تلاش شده که مسئله اعتبارات اسنادی الکترونیک با توجه به ادله فقهی، بررسی گردد.

1-3 سوال پژوهش

این تحقیق درصدد پاسخ به این سؤال است که ماهیت فقهی و ادله صحت آن در زمینه اعتبارات اسنادی و سپس نوع الکترونیکی آن به چه صورت است؟

1-4 روش شناسی پژوهش

تحقیق به روش تحلیلی و توصیفی انجام شده است. محاسبات کمی در تحقیق نقشی نداشته و تنها به بررسی کیفی متن پرداخته شده است.

1-5 اهداف پژوهش

بررسی ماهیت فقهی و ادله صحت آن در زمینه اعتبارات اسنادی و نوع الکترونیکی آن.

2- اعتبارات اسنادی

اعتبار اسنادی ابزاری است که ضمن تضمین پرداخت وجه به ذینفع، تمهیدات لازم برای پرداخت وجه قراردادهای تجاری را فراهم می‌آورد. از اعتبارات اسنادی تعاریف متعددی بیان شده است؛ برای مثال گفته شده اعتبارات اسنادی نوعی روش پرداخت (به‌ویژه با استفاده از سندی با عنوان برات) است در دادوستدهای میان کشورهای مختلف، به‌نحوی که فروشنده از وصول وجه و خریدار از دریافت کالا اطمینان یابد. تعریف دیگری از اعتبار اسنادی بیان می‌دارد که اعتباری است که از سوی یک بانک صادر می‌شود و

به موجب آن بانک در ازای ارائه اسناد لازم از سوی ذی نفع اعتبار، در یک زمان مشخص موظف به پرداخت است (جائو^۱، ۲۰۰۲، ص ۲۳).

ماده ۵ قانون متحدالشکل تجارت امریکا^۲ اعتبار اسنادی را به شرح زیر تعریف می کند،

"تعهدی قاطع از سوی گشاینده اعتبار در مقابل ذی نفع اعتبار به درخواست با حساب متقاضی یا در خصوص یک مؤسسه مالی و اعتباری است یا به حساب خود مؤسسه، مبنی بر پرداخت وجه یا تسلیم یک شی دارای ارزش در برابر اسنادی که ارائه می گردد" (موگاشا^۳، ۲۰۰۳، ص ۲۵۴).

ماده ۲ مقررات متحدالشکل اعتبارات اسنادی یو.سی.پی ۶۰۰ (مقررات اعتبار اسنادی اتحادیه اروپا) تعریف زیر را از اعتبار اسنادی می دهد،

"هرگونه ترقیاتی به هر نام یا توصیفی که برگشت ناپذیر بوده، در نتیجه دربرگیرنده تعهد قطعی بانک گشایش کننده نسبت به پذیرش پرداخت در قبال ارائه مطابق باشد".

در این خصوص که ماهیت اعتبار اسنادی در چارچوب قراردادها قابل تحلیل است یا در قالب تعهدات میان حقوق دانان اختلاف نظر دیده می شود، برخی آن را در قالب قراردادها تحلیل نموده اند. بعضی دیگر اعتبار اسنادی را صرفاً نوعی شیوه پرداخت در تجارت بین الملل می دانند و مبنای قراردادی برای آن قائل نیستند. با وجود این، ماده ۴ یو سی پی ۶۰۰ با فارغ بودن از قید ماهیت قراردادی و یا ترتیب پرداخت، تلاش نموده است تا اعتبارات اسنادی را بنا به ماهیت خود معامله ای مستقل از قرارداد فروش یا سایر قراردادهایی که مبنای گشایش اعتبار قرار می گیرند و ارتباط میان طرفین معامله را تنظیم می کنند، معرفی نماید. اعتبارات اسنادی به موجب مقررات متحدالشکل (یوسی پی ۶۰۰) برگشت ناپذیر قلمداد می شوند تا وسیله پرداخت، تضمین معامله کالا و انجام خدمات باشند. این موضوع در راستای مسئولیت پذیر نمودن بیشتر بانک ها صورت گرفته است.

حال با توجه به تعاریف یادشده، می توان گفت اعم از اینکه اعتبار اسنادی التزام تعریف شود یا تعهد، به هر صورت باید اعتبار اسنادی را با توجه به کارکرد و نقشی که ایفا می کند، همچون وسیله ای تعریف نمود که

¹ Gao

² Uniform Commercial Code

³ Mugasha

بنا به درخواست متقاضی از سوی گشاینده اعتبار به سود ذی نفع افتتاح می شود و بر اساس آن گشاینده اعتبار تعهد می کند وجه برات یا مبلغ موضوع مطالبه را تأدیه کند؛ مشروط بر اینکه شروط مقرر در اعتبار محرز گردد (مافی و محسن زاده، 1394، ص 305).

2-1 اعتبارات اسنادی و عقد ضمان

به نظر می رسد که اعتبارات اسنادی با ضمان، شباهت های فراوانی داشته که بر پایه ادله مرتبط با ضمان، اعتبار اسنادی نیز دارای توجیه فقهی است. مطابق تعریف فقهی ضمان، به معنای به عهده گرفتن است. فقها بیان داشته اند شخصی که خود مدیون نباشد، مالی را از جانب کسی به دیگری ضمانت کرده و اثر آن، تعهد به پرداخت وجه ضمانت در صورت عدم پرداخت بدهکار است. ضامن می بایست دارای اهلیت باشد. عاقل، بالغ و رشید بودن از مشخصات ضمانت کننده است که در کتب فقهی بدان اشاره گردیده است (سنهوری، مصادر الحق فقه و الاسلامی، 1417 ه.ق، ص 343).

با توجه به تعریف سازوکار اعتبارات اسنادی، ضمانت کردن یک بدهکار، وجه اصلی شباهت مسئله ضمان و اعتبار اسنادی است. اما وجه تفاوت آن ها در رابطه بین بدهکار و ضمانت کننده است. ضمانت کننده ممکن است بدون هیچ اعتبار خاصی، ضمانت را بر عهده گیرد. اما در اعتبار اسنادی، بانک براساس اعتبار بانکی مشتری، نسبت به صدور اعتبار اقدام می کند. این مسئله مورد انتقاد یکی از فقهای معاصر قرار گرفته است (خوئی، مصباح الفقاهه، 1371 ه.ق، ص 452). ایشان بیان داشته است که قوانین ضمان، تنها برای شخصیت حقیقی و یک فرد صادق است و شخصیتی حقوقی با توجه به ماهیت وجودی و شناسایی خود و تعویض اداره کنندگان آن، قادر به بر عهده گرفتن ضمان نیست (همان). اما جمهور فقهای دهه اخیر که در ادامه به ذکر ادله آنان پرداخته شده است، با استناد به حدیث معروف امیرالمؤمنین (علیه السلام) که فرموده اند، "چیزی را که از عهده اداء آن بر نیایی ضمانت مکن". (صدوق، من لایحضره، 1390، ص 432) عملکرد بانک براساس میزان ضمانت را صحیح دانسته اند.

در مورد شخصیت حقوقی که تفاوت بین ضمان و اعتبار اسنادی محسوب می گردد، کتاب معروف صاحب عروه مورد استناد قرار گرفته که در بحث تکالیفی چون زکات و وقف و غیر آن، مسئولیت شخصیت حقوقی را همپای حقیقی و فردی عنوان کرده اند. در زمینه تکالیف و حقوق مرتبط با بدهکاری و بستانکاری هیچ منبع فقهی یافت نشده که وجود شخصیت حقوقی را علت تغییر در وضعیت بدهکاری و بستانکاری بدانند.

این فقیه نامدار، به تبیین نظر و استدلال و برجستگی مسائل مرتبط با شراکت پرداخته و ضمانتی که در پی شراکت چند نفر باشند را معتبر شمرده است. باوجوداینکه برخی از فقیهان پایه‌های لزوم پذیرش شخصیت و اهلیت حقوقی را برای عناوین و موضوعات اعتباری یا اعیان خارجی، محکم ساخته‌اند (طباطبائی یزدی، العروه الوثقی، 1409 ه.ق، ص 415).

با توجه به اشاره منبع فوق به بحث ضمانت و شراکت ناشی از آن می‌توان نتیجه گرفت که ضمانت یک‌نهاد حقوقی به‌مانند مسائل مرتبط با بدهکاری و بستانکاری، معتبر است و منبعی برای آن نیست. تفاوت در تعیین اعتبار ضمانت کننده نیز براساس حدیث معروف حضرت علی (ع) تفاوت دو مقوله را توجیه می‌کند. در واقع اگر فردی خارج از توان خود فرد دیگر را ضمانت کند، عمل درستی مرتکب نشده و اگر نتوان عمل غیرشرعی را بدان نسبت داد، اما از نظر عرفی نیز ناصحیح است و محتمل به نابودی یک مال خواهد بود. لذا افراد ضمانت کننده ملزم‌اند که همانند بانک که به گشایش اعتبار اسنادی اقدام می‌کند، پیش از اقدام به ضمانت، وضعیت مرتبط با موضوع ضمانت را بسنجند.

با تبیین تفاوت‌هایی که اعتبار اسنادی با عقد ضمان دارد و تفسیر بیان‌شده، می‌توان احکام عقد ضمان را برای اعتبار اسنادی صادق دانست.

2-2 اعتبارات اسنادی در قالب بیع

یکی از مهم ترین مباحث فقهی، بیع می‌باشد. بیع به معنای عهد و پیمان بین دو شخص می‌باشد. آیه مبارکه "يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اؤْفُوا بِالْعُقُودِ" (مائده، 1). صراحتاً عمل به پیمان‌های صحیح و انسانی را واجب کرده است "عقد در اصل به معنی جمع بین اطراف جسم و گره زدن و بستن می‌باشد و در اصطلاح عبارت است از ایجاب و قبول با ارتباطی که شرعاً معتبر است. پس آن شامل سه امر ذیل می‌باشد، (تَهاَنوی، کاشف اصطلاحات الفنون، 1158 ه.ق، 953)، الف - ایجاب ب - قبول ج - ارتباط مخصوص و به عبارت دیگر چنانکه در تعریفات جرجانی آمده است، بیع ربط دادن اجزاء تصرف (ایجاب و قبول) است شرعاً (جرجانی، تعریفات جرجانی، 1261 ه.ق، ص 133).

وجه شباهت بیع با اعتبارات اسنادی، وجود تعهد دوطرفه، اما دویه‌دو است. در سازوکار اعتبارات اسنادی، بانک در هر نقطه‌ای از جهان، با یکی از مشتریان خود چنین قرار گذاشته که در صورت عدم پرداخت بدهی، بانک آن را بپردازد و در قبال آن، ضمانت لازم اخذ می‌گردد. از سوی دیگر، بانک با طلبکار چنین

پیمان گذارده که در صورت عدم وصول بدهی خود، شخصاً آن را بپردازد. چنین که مشخص است، ارکان یک بیع، در این حالت مشهود است، اما سه طرفه بودن آن قابل بحث است. از سوی دیگر اعتبارات اسنادی به صورت وسیع در کل جهان استفاده شده و ارکان آن ممکن است از هر نژاد و قومی باشند. لذا احکام آن قابلیت بحث دارد.

به موجب ماده 190 قانون مدنی که منعکس شده نظر جمهور فقها می باشد، برای صحت هر معامله شرایط ذیل اساسی است.

1- قصد طرفین و رضای آنها.

2- اهلیت طرفین.

3- موضوع معین که مورد معامله باشد.

4- مشروعیت جهت معامله.

سازوکار اعتبار اسنادی با توجه به قرار و پیمان بین ارکان آن از این جهت قابل بررسی است که طبیعتاً این سند به درخواست یکی از طرفین قرارداد و قبول طرف دیگر، باهدف اعتماد در قرارداد، صورت می گیرد. لذا قصد و رضای طرفین در این سازوکار مشهود است. اهلیت طرفین نیز پیش از قرارداد می بایست مورد بررسی قرار گیرد. موضوع معامله دارای چند قسم است. نخست این که کاملاً متصل به بیع و قراری که در معامله بین خریدار و فروشنده مطرح است، اعتبار اسنادی صادر و باطل می گردد. لذا می توان مسئله اعتبار اسنادی را یکی از شروط ضمن عقد دانست و نه یک بیع جداگانه. در مورد تفاوت بیع و عقد، به صورت عمومی می توان گفت که قرار و پیمانی که به صورت معین و پرکاربرد رایج باشد آن را عقد دانسته ولیکن کلمه عمومی بیع به معامله به صورت عمومی اشاره دارد. لذا در مفاد یک معامله مشروع، قرار دادن شرط اعتبار اسنادی، منع خاصی ندارد. نکته پایانی این که جهت عقد اصلی اگر مشروع باشد، اصل سازوکار اعتبار اسنادی مغایرتی با شرع ندارد. لذا به صورت کلی یک سازوکار مشروع بر پایه بیع تلقی می گردد.

اما اثر عقد بر پایه آیه معروف "اوفو بالعقود" که در مورد آن توضیح داده شد، عمل به تعهدات درج شده در آن بدون هیچ قید و شرطی است. لذا بعد زمانی و دین و نژاد طرفین قرارداد هیچ تأثیری در تعهدات ایجاد شده ندارد. لذا کلیه طرفین قرارداد، بدون توجه به محدودیت ها، ملزم به رعایت مفاد آن می باشند.

2-3 نظر فقهای محترم در مورد اعتبارات اسنادی

همان‌طور که بیان شد، مسئله اعتبارات اسنادی، نوظهور بوده و منبع فقهی مرتبط با آن اندک است. در این قسمت نظر فقها که عمدتاً به مسئله ضمانت پرداخته‌شده، بررسی گردیده است.

حضرت آیه الله مکارم شیرازی، در مورد دریافت حق ضمانت عدم منع شرعی را برای آن یادآور شدند. ایشان در پاسخ به سؤالی در موردی افرادی که با دریافت وجهی، ضمانت وام را عهده‌دار می‌شوند، عنوان نموده که اشکال ندارد (رساله ایشان). این مسئله می‌تواند توجیه‌کننده دریافت هزینه‌های بانکی بوده که از آن بانام کارمزد نام‌برده می‌شود. ایشان ضمانت‌نامه بانکی را مصداق ضمانت دانسته و برای بانکی‌های معتبر، آن را خالی از ایراد عنوان کردند. ایشان در پاسخ به سؤالی در مورد این‌که اگر ضمان بگوید فردی را استخدام کن اگر خرابی به بار آورد من پرداخت می‌کنم، این مسئله را دارای اعتبار شرعی خواند. لذا بر این اساس، ضمانت بانک معتبر می‌باشد (همان).

آیه الله نوری همدانی در پاسخ به سؤالی در مورد ضمانت واسطه‌هایی همچون مشاورین املاک بر نگهداری کلید و سپس دریافت وجه، آن را بدون مشکل خواندند (رساله ایشان). در واقع استخدام یک فرد با عنوان معتمد و واسطه که گروه هر دو نفر را نگهداری نماید، در صورت داشتن اهلیت واسطه، مجاز دانسته‌اند. همچنین میانجی‌گری برای حل اختلاف و معتمد بودن در نگهداری امانات توصیه گردیده است (همان).

آیه الله شبیری زنجانی در پاسخ به سؤالی در مورد ضمانت‌نامه بانکی آن را مصداق قرض دانست. بر پایه اصول فقهی، طلبکار می‌تواند مال خود را از طلبکار به هر نحوی مطالبه کند. چون قرض در صورت آماده شدن برای بازپرداخت، مال بدهکار محسوب می‌شود، لذا بستانکار حق دارد که عین مبلغ موردنظر را از محل ضمانت‌نامه بانکی مطالبه کند (همان). لذا ضمانت‌نامه بانکی خالی از ایراد می‌باشد.

نظرات بیشتری در این باره موجود نبوده و عموماً بر پایه تفاسیر مختلف از مسئله ضمان، معتبر شمرده می‌شود. به صورت کلی منبع خاصی، ماهیت اعتبار اسنادی را نامشروع نشمرده است. البته اهلیت طرفین موردبحث است. چراکه در صورت عدم اعتبار بانک صادرکننده، اعتبار خود سند نیز زیر سؤال رفته و محتمل بر تضییع مال است. برای پرداخت در تجارت بین‌المللی روش‌های مختلفی مانند پیش‌پرداخت یا خرید نسبه وجود دارد. اعتبارات اسنادی یکی از روش‌های رایج پرداخت در معاملات بین‌المللی است که

از امنیت و سهولت قابل توجهی برخوردار است. این روش پرداخت بیشتر در مواردی به کار می‌رود که خریدار و فروشنده شناخت کافی از یکدیگر ندارند و ریسک عدم انجام تعهد از سوی هر یک از طرفین وجود دارد. با گشایش اعتبار در یک بانک معتبر و درخواست صدور اعتبار اسنادی، در کنار دیگر مزایا، برای فروشنده اطمینان به پرداخت مبلغ قرارداد از سوی خریدار و برای وی اطمینان به تسلیم کالا با ویژگی‌های مقرر شده در قرارداد پایه از سوی فروشنده ایجاد می‌شود. به صورت کلی نتیجه می‌شود که اعتبارات اسنادی، از دیدگاه فقهی، مشروعیت لازم را داشته و مخالف هیچ‌یک از اصول شرعی نمی‌باشد.

3- اعتبارات اسنادی الکترونیکی و ادله اعتبار آن

اعتبار اسنادی به صورت الکترونیکی تعریف مستقل ندارد. تنها می‌توان به این نکته بسنده کرد که تمام تعاریف مذکور در مورد اعتبار اسنادی، در مورد نوع الکترونیکی آن صدق کرده و تنها در نوع آن تفاوت وجود دارد. اعتبار اسنادی مکتوب به صورت ورق و سند واگذار شده و در نوع الکترونیکی، نسخه الکترونیکی آن، بدون ارائه سند کتبی؛ که در اکثر نظام‌های حقوقی جهان معتبر است (برلی¹ و همکاران، 2012، ص 32). تا اینجا اثبات شد که سازوکار اعتبار اسنادی از نظر شرعی، منع خاصی نداشته و در صورت صحت شرایط آن، معتبر است. منبع خاصی نیز حرمت این سازوکار را بیان نکرده است. در این قسمت، ادله مشروعیت نوع الکترونیکی آن بررسی شده است. در ادامه به بیان برخی از دلایل اشاره شده است.

3-1 قرآن کریم

قرآن کریم، حاوی حقایق بی‌حد و حصر است و تبیین و روشن‌گری هر آنچه بشریت در طول زندگی به آن محتاج است را می‌توان در آن یافت و به غیب و نهان و گذشته و آینده در کتاب قرآن اشاره شده است. گره زدن اعتبار اسنادی الکترونیکی بر مبنای قراردادهای الکترونیکی با قرآن غیرممکن نیست اما کاری بس دشوار و حساس است.

¹ Brealey

"و نزلنا عليك الكتاب تبيانا لكل شي و هدى و رحمه و بشرى للمسلمين" (نحل، 89) "و این را که بیانگر همه چیز و مایه هدایت و رحمت و بشارت مسلمانان است بر تو نازل کردیم." و آیه "و عنده مفاتيح الغيب لا يعلمها إلا هو و يعلم ما فى البر و البحر و ما تسقط من ورقه إلا يعلمها و لا حبه فى ظلمات الأرض و لا رطب و لا يابس إلا فى كتاب مبين" (انعام، 59) "کلیه خزائن غیب تنها نزد خداست و جز او کسی آن را نمی داند. او آنچه را در خشکی و دریا هست می داند. هیچ برگى از درختى نمی افتد و هیچ دانه‌ای در تاریکی‌های زمین و هیچ‌تر و خشکی وجود ندارد، جز اینکه در کتابی آشکار (قرآن عظیم) ثبت است."

در قرآن آیات زیادی در خصوص عقود و مکاسب حلال و حرام آمده است که امکان انعقاد آن‌ها در فضای الکترونیکی وجود دارد. برای اثبات قابل تعمیم بودن و صراحت قواعد عمومی و احکام کلی قراردادها به قراردادهای الکترونیکی به آیات ذیل استناد می شود،

"إلا الذين يصلون إلى قوم بينكم و بينهم ميثاق" (نساء، 90) "مگر کسانی که با قومی برخورد کنند که بین آن‌ها عهد و پیمانی باشد."

در این آیه به صراحت اشاره به عدم تعرض و عهدشکنی و التزام در قراردادها و پیمان‌های روزمره شده و مورد تأکید قرار گرفته که بیانگر مشروعیت قراردادها و میثاق‌ها حتی در عرصه بین‌المللی بوده و می توان با توجه به عمومیت قراردادها آن را به قراردادهای الکترونیکی داخلی و خارجی نیز تعمیم داد. همچنین در قراردادهایی که از طریق الکترونیکی منعقد می شوند وفای به عهد و پیمان الزامی می باشد که در ضمن شروط قراردادی بیان می شود (بجنوردی، 1394، ص 14).

در این آیات اصل لزوم وفای به عهد و ایجاد آن‌ها و پایبندی به آن‌ها مورد تأکید است، "و أوفوا بعهد الله إذا عاهدتم و لا تنقضوا الأيمان بعد توكيدها و قد جعلتم الله عليكم كفيلا ان الله يعلم ما تفعلون" (نحل، 91). "و چون با خدا و رسول و بندگان عهدی بستید بدان عهد وفا کنید و هرگز سوگند و پیمان را که مؤکد و استوار کردید مشکنید، چرا که خدا را بر خود ناظر و گواه گرفته‌اید همانا خدا به هر چه می کنید آگاه است" و آیه "يا أيها الذين آمنوا أوفوا بالعقود" (مائده، 1). و آیه "فاتموا إليهم عهدهم إلى مدتهم إن الله يحب المتقين" (توبه، 4) "پس با آنها تا مدتی که مقرر داشته‌اید عهد نگه‌دارید که خدا پرهیزگاران را دوست می - دارد."

در مقام تفسیر آیه "اوفوا بالعقود" که واژه "العقود" در جمله‌ی " اوفوا بالعقود" جمع با "الف" و "لام" است و چنین جمله‌ای در زبان عرب افاده عموم می‌کند که با در نظر گرفتن این امر، آیه مذکور چنین معنا می‌دهد. "ای کسانی که ایمان آورده‌اید به همه‌ی قراردادهای خود پایبند باشید". در ادامه تفسیر می‌توان افزود در ظاهر، جمع محلی به الف و لام و اینکه "عقد" عرفاً نسبت به هر عقد و حکمی اطلاق می‌شود (طباطبایی، 1417 ه.ق، ص 157). با توجه به این تفسیر به نظر می‌رسد که معنای عقد در این آیه تشریعی باشد و معنای قراردادهای و عقود عرفی است و هر آنچه عرفاً قرارداد به آن صدق می‌کند اعم از قرارداد سنتی و الکترونیکی باشد مشمول آیه است.

چنین تفسیر می‌شود که توافق بر اعتبار اسنادی به عنوان یک پیمان مطرح است. چه این قرارداد به صورت حضوری، چه لفظی و چه به صورت آنلاین بر آن توافق شده باشد. قرآن کریم تأکید کرده که به عهد و پیمان خود پایبند باشید. الکترونیکی و غیر الکترونیکی بودن سپرده شدن عهد، تغییری در ماهیت آن ایجاد نمی‌کند. طرفین معامله توافق کرده اند که اعتماد آنها در یک معامله بر پایه اسنادی الکترونیکی باشد. نوع سنتی اعتبار اسنادی دارای مشروعیت بوده و لذا نوع الکترونیکی آن که تنها تفاوت آن از شکل کاغذی و سنتی با حالت الکترونیکی است، تاثیری در اعتبار آن ندارد.

3-2 سنت

اصل مشروعیت و صحت تمام قراردادهای عرفی و عقلانی مورد قبول بسیاری از فقهاست و منحصر کردن عقود مشروع به عقود معهود زمان معصومین (ع) را قابل قبول نمی‌دانند و آزاد بودن قرارداد در اسلام محتاج به دلیل خاصی نیست، زیرا هر نوع معامله و قراردادی که جنبه‌ی عقلانی داشته باشد، صحیح است مگر قراردادهای که با دلیل خاص از این اصل عام خارج شده باشد (مانند بیع ملامسه، منابذه و حصاه که مردود اعلام شده است) (قربطی اندلسی، 1420 ه.ق، ص 147) و مقتضای الهی عامه در عقود هم جز این نیست (طباطبائی یزدی، 1409 ه.ق، ص ۵۱۲).

پیامبر اسلام قبل از بعثت با سرمایه خدیجه (س) به تجارت می‌پرداخت و عقدها و قراردادهای تجارته منعقد می‌کرد و اصحاب خود را به آن امر ترغیب می‌کرد (شهیدی، ۱۳۸۳، ص 44). در احادیث نبوی و

سنت مواردی دیده می‌شود که اعتبار و مشروعیت قراردادهای الکترونیکی داخلی و بین‌المللی را می‌توان به آن‌ها تعمیم داد.

یکی از مهم‌ترین این روایات، روایت "الناس مسلطون علی اموالهم" می‌باشد (طباطبائی یزدی، العروه الوثقی، 1409 ه.ق، ص 214) که برخی از فقها همچون انصاری، موسوی بجنوردی، آملی، روحانی، مکارم شیرازی، میرزای نائینی، نجفی خوانساری، طباطبائی، مصطفوی و امام خمینی با استناد به این حدیث نبوی، اصل لزوم قراردادها را به اثبات رسانده‌اند (شهبازی، 1395، ص 32-33). زیرا پس از انعقاد عقد و انتقال مالکیت، منتقل‌الیه مسلط بر مال خود شده و می‌تواند هر تصرفی در آن بنماید.

چنین مشخص است که هر قراری که سپرده‌شده باشد به هر نحو، خواه بر روی کاغذ، خواه لفظی؛ طرفین ملزم به رعایت آن می‌باشند. لذا در اعتبار اسنادی الکترونیکی، توافق بر این نوع اعتبار اسنادی، برای طرفین تعهد ایجاد می‌کند. از سوی دیگر، فرایند اعتبار اسنادی الکترونیکی یکی از مفاد معامله بوده که منع شرعی برای آن ذکر نشده و لذا جهت آن حلال، و بر پایه اصل وفای به عهد، اجرای آن مجاز می‌باشد.

3-3 بنا عقلا

اصل امضایی بودن قراردادها و معاملات محل تردید نیست و روشن است که شارع در این باره تأسیسی نداشته است (صدری، 1388، ص 92) در زمان شارع قراردادهایی جریان داشته و شارع احتمالاً آن‌ها را امضاء کرده است و احتمالاً روش اجرا برای آن‌ها بیان کرده است و این مجموعه‌های فقهی پس از ایشان گردآمده و شکل عقود و ایقاعات معین به خود گرفته است، اما این به این معنا نیست که دلالت عقود و ایقاعات حصری می‌باشد، بلکه زندگی مدنی روزمره با این قراردادها اداره می‌شده و اقتضای تمدن و زندگی مدنی امروزه قراردادهای جدید است (سنه‌وری، 1417 ه.ق، ص 88). اما پاسخ دیگر به ماهیت ممضی با عقل و اطلاعات نقل منطبق بوده و بلکه فراتر از اطلاق، با مفهوم شرط ابتدایی و کاربردهای متنوع آن در متون شرعی به‌ویژه روایات تطبیق می‌کند، که شارع جریان عرفی روابط مردم را امضاء کرده است و در این امضاء، فقط اصول و رهنمودهای کلی شریعت را در نظر داشته است؛ مثلاً در عقود و قراردادهای معاوضی عبور از خطوط قرمز ربا، ضرر، غرر، و جهل ملاک شارع بوده است (صدری، 1388، ص 63).

و به نظر می‌رسد در عقود و قراردادهای الکترونیکی تأمین مصالح افراد جامعه مورد تأیید شارع مقدس نیز می‌باشد. لذا عقلای عالم در هر مسلک و مرام و هر دینی که باشند برای رفع حوائج و نیازهای روزمره و موردنیاز خود از ابتدای پیدایش بشریت تا به امروز به انعقاد انواع قراردادهای معین مثل بیع، اجاره و غیره و غیر معین در حوزه ساختمان، کشاورزی، کار، تجارت و غیره پرداخته‌اند. با پیدایش فناوری الکترونیکی اعم از تلفن، اینترنت و غیره باز به انعقاد قرارداد به روش الکترونیکی می‌پردازد و با آن جریان عرفی و قانونی روابط صحیح اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی شکل می‌گیرد.

بنابراین براساس استنباط از آیات و روایات و همچنین بنا عقلا، هر عهد الکترونیکی را با توجه به اصل صحت و التزام باید صحیح و نافذ دانست که این قراردادها شامل قراردادهایی اعم از معین و غیر معین نیز می‌گردد. لذا سازوکار اعتبار اسنادی الکترونیکی، که تنها در وسیله ارائه تفاوت دارد، دارای اعتبار فقهی و حقوقی لازم می‌باشد.

3-4 اصل اباحه

اصل اباحه جواز عقلی تصرف در اشیاء قبل از ورود حکم شرع است. اصل اباحه، مقابل اصالت حظر بوده و به معنای حکم اولی عقل به جواز تصرف در اشیاء با قطع نظر از وجود شرع و حکم شارع نسبت به آنها می‌باشد. در این که عقل، صرف نظر از احکام شرع، نسبت به افعال عادی انسان، که انتفاع از آنها صحیح بوده و ضرری برای کسی ندارد، در مقابل افعال ضروری او مثل تنفس چه حکمی دارد، میان علمای اصول اختلاف است؛ عده‌ای معتقدند در این گونه مسائل، عقل به اباحه و جواز تصرف، حکم می‌دهد و جمع دیگری اعتقاد دارند حکم عقل در آنها حظر و منع از تصرف است. گروهی نیز مانند "حاجبی" معتقدند عقل در این موارد هیچ گونه حکمی ندارد (مکارم شیرازی، بحوث فقهیه هامه، 1422 ه.ق، ص 54) و بعضی مانند "اشعری" گفته‌اند عقل به توقف حکم می‌دهد (مختار، الصحاح، 1415 ه.ق، ص 55). "شیخ طوسی" در کتاب "عُدَّةُ الاصول" نظر اخیر را پذیرفته است (طوسی، عده الوصول، 1415 ه.ق، ص 654).

3-5 قاعده آزادی قراردادها

مفسران و فقهاء در بیان آیه، «یا ایها الذین آمنوا أوفوا بالعقود...» گفته‌اند، هر عقدی که با شرع و اخلاق مخالف نباشد و امر زشتی را مباح نگرداند، لازم الوفاء خواهد بود و عمومیت لفظ «العقود» شامل آن عقد می‌گردد و هیچ اختصاصی به عقود معین و مشخص ندارد.

همچنین در توضیح حدیث «فأن المسلمین عند شروطهم الا شرطاً حرم حلالاً او احل حراماً» گفته‌اند؛ هر شرطی چه در ضمن عقد لازم و چه شروط ابتدایی، لازم الوفاء است، مگر اینکه آن شرط حلالی را حرام و یا حرامی را حلال کند، که دیگر لازم الوفاء نخواهد بود و چون ماهیت شرط و عقد، همان تعهد به ادله است، در موضوع شروط نیز می‌توان برای لزوم وفاء به عقد استدلال کرد عوامل محدودکننده نفوذ هر قرارداد، قانون و نظم عمومی و اخلاق حسنه است؛ یعنی اگر قراردادی مخالف شرع مقدس اسلام و یا ناقض نظم عمومی جامعه مسلمین و یا ضد اخلاق حسنه باشند، باطل و نادرست بوده و هیچ تعهد و الزامی را به همراه نمی‌آورد (حسینی مراغی، 1418 ه.ق، ص 32).

انسان‌ها آزاد هستند و اختیاردارند با هرکسی که می‌خواهند بر سر هر موردی توافق کنند و این تعهد از نظر شرع پذیرفته شده است؛ یعنی افراد در انتخاب طرف قرارداد و قبول یا رد شرایط و مفاد قرارداد آزادند بنابراین، (مختار، 1415 ه.ق، ص 18).

1- تحت هر عنوانی می‌توان قراردادی منعقد کرد.

2- صرف تراضی دو طرف و بدون تشریفات خاص، قرارداد منعقد می‌گردد.

3- طرفین متعهد به رعایت مفاد قرارداد هستند.

4- آثار قرارداد تنها مربوط به افراد مطروحه در قرارداد است.

لذا چنین نتیجه گرفته می‌شود که توافق بر اجرای فرایند اعتبار اسنادی به صورت الکترونیکی که مخالف هیچ مسئله شرعی نبوده و منع خاصی برای آن در نظر گرفته نشده، مجاز است و در صورت توافق، لازم‌الاجرا خواهد بود. لذا اگر توافق بر این مبنا شکل گیرد، تعهدات برخاسته بر اعتبار اسنادی الکترونیکی لازم‌الاجرا خواهد بود.

3-6 قاعده تراضی

تراضی مستند به دلایل قطعی است و آیه‌ای که در کتب فقهی بدان استدلال می‌گردد، آیه 39 از سوره نساء می‌باشد، «یا ایها الذین آمنوا لا تأکلوا اموالکم بینکم بالباطل الا ان تكون تجاره عن تراض منکم و لا تقتلوا انفسکم ان الله کان بکم رحیماً»-ای مؤمنان، اموالتان را میان خویش به ناحق مخورید مگر آنکه تجارتتان از روی رضایت شما باشد؛ و نکشید یکدیگر را، به درستی که خداوند بر شما مهربان است». مشروعیت تمامی عقود منوط به رضایت طرفین است و تفاوت عمده عقد و ایقاع در این است که تحقق عقد با توافق و اراده دو طرف قرارداد است ولی تحقق ایقاع محتاج به توافق نبوده بلکه اراده یک طرف که ایقاع کننده است کافی می‌باشد، لذا از این بحث به عنوان «تراضی» یاد می‌گردد (صدر، 1420 ه.ق، ص 32).

لذا چنین نتیجه گرفته می‌شود که اگر توافق بر اعتبار اسنادی به صورت الکترونیکی باشد، از آن به نوع تراضی یاد شده و درعین حال که منافاتی با اصول مذهبی ندارد، لذا منع خاصی برای آن لحاظ نگردیده است. در نتیجه اجرای چنین فرایندی لازم است.

3-7 قاعده لزوم

لزوم مستند به آیه «اوفوا بالعقود» است. لزوم در اینجا به معنی قطعیت و حتمیت می‌باشد؛ زیرا عقد لازم، عقدی است که قطعی و نافذ بوده و فی الحال مفید ملک می‌باشد و طرفین حق انحلال آن را نخواهند داشت. در مقابل عقود لازم، عقود جایز قرار دارند که طرفین یا یک طرف حق انحلال عقد را دار است. این عقود را عقود خیاری و یا معلق نیز می‌گویند.

در تأکید قرآن کریم به اجرای عهد، نوع خاصی برای آن ذکر نشده است. لذا تعهدات برخاسته از عقود الکترونیکی، لازم الاجراست. سازوکار اعتبار اسنادی الکترونیکی، نوعی عقد الکترونیکی است. می‌توان اساس آن را این چنین تشریح کرد. در واقع شکل گیری یک قرار که پیشتر پیش نویس آن توافق شده بود، بررسی نوع فعالیت به صورت الکترونیکی بودن است. تاکنون هیچ منبع فقهی مبنی بر منع عمل الکترونیک به هر صورت، یافت نشده است. لذا عمل الکترونیکی در صورتی که آثار آن مخالف با مسائل شرعی نباشد، مجاز است لذا اعتبار اسنادی الکترونیکی دارای همان ویژگی است که اعتبار اسنادی سنتی دارد.

3-8 قاعده صحت

مراد از صحت این است که مسلمان یا انسان عاقل مرتکب عمل باطل و بدون اثر نمی‌گردد. لذا از منظر فقه اسلامی، قراردادی صحیح است که شرعاً آثار و لوازم آن اثبات گردد، مانند عقد نکاح که اگر صحیح واقع گردد؛ حکم وجوب پرداخت مهر بر زوج و وجوب اطاعت در زناشویی بر زوجه ثابت خواهد بود و مانند عقد بیع صحیح، که طرفین قرارداد را ملزم به پرداخت بهاء و تسلیم کالا می‌کند. اصل صحت قراردادها می‌گوید، اگر قرارداد منعقدشده، مشکوک بین صحت و فساد باشد؛ ما بنا را بر صحت معامله می‌گذاریم و آثار و لوازم عقد صحیح را بر آن مترتب می‌سازیم. این قاعده در شبهات حکمیه و موضوعیه مفید خواهد بود؛ مثلاً اگر در مشروعیت عقد مغارسه یا عقد مسابقه که در قدیم و جدید مورد عمل عرف بوده، تردید پدید آید و ما دلیلی بر فساد و بطلان آن نداشته باشیم بنا را بر صحت آن گذاشته و می‌گوئیم شارع مقدس آن را امضاء فرموده است.

آقای مکارم شیرازی در خصوص اجرای اصل صحت در اقوال می‌گوید، اگر مراد از صحت اقوال، مطابقت آنها با واقع باشد، یعنی کلام گوینده را حمل به صدق نماییم، این معنا، عبارۀ اخرای حجیت خبر است که در مبحث حجیت خبر واحد مطرح می‌شود. و به‌طور مطلق نمی‌شود هر خبری را حجت دانست بلکه شرایطی دارد که در محل خود بیان شده است. و اما اگر قول را در حقیقت فعلی از افعال مکلفین بدانیم و در این تردید داشته باشیم که آیا این فعل یا رفتار وی حرام بوده یا حلال؟ صحیح بوده یا فاسد؟ در این مورد می‌توانیم عمل مسلمانان را بر حلال و صحت حمل کنیم و بگوییم که مرتکب حرام نشده است و کلامش فاسد نبوده است. مثلاً اگر در صحت قرائت امام یا اجیر شک کنیم در اینجا حمل به صحت می‌کنیم (مکارم شیرازی، 1422 ه.ق، ص 154).

الکترونیکی بودن اعتبار اسنادی، تأثیری بر کیفیت آن ندارد. درواقع هر آنچه طرفین قصد دانستن آن را دارد، به طریق مجازی قابل پیگیری می‌باشد. مشاهده اسناد و مدارک و اخذ استعلامات مرتبط بدان، امروزه از طریق الکترونیکی قابل پیگیری بوده و طرفین می‌توانند نسخه اسکن شده اسناد موردنظر را در دست داشته و استعلامات خاص آن را اخذ نمایند. لذا الکترونیکی بودن اعتبار اسنادی تأثیری بر کیفیت و نحوه آن ندارد.

نتیجه این که براساس قاعده صحت، الکترونیکی بودن اعتبار اسنادی، دارای ماهیت و آثار فقهی-حقوقی یکسان با نوع سنتی می باشد.

4- نتیجه گیری

با توجه به آنچه بیان شد، اصل و اساس سازوکار اعتبار اسنادی، منافاتی با مسائل شرعی ندارد. توافق بر سر اعتبار اسنادی به عنوان یکی از مفاد یک بیع بین الملل است. در صورتی که اصول یک معامله شامل رضایت طرفین، اهلیت طرفینی، مشخص بودن موضوع و حلال بودن جهت، صحیح باشد، منع شرعی برای یک معامله وجود ندارد. لذا بانک که به عنوان یک نهاد حقوقی، مسئولیت ضمانت در مبادلات را عهده دار شده و این عمل موجب برقراری یک محیط امن برای معامله گردیده، نه تنها منع شرعی نداشته، بلکه در جهت تسهیل مبادلات در سطح جهانی بوده که منفعت عمومی را به دنبال دارد. در مورد نوع الکترونیکی اعتبار اسنادی، می توان خاطر نشان کرد که با توجه به صحت اصل اعتبار اسنادی، نوع الکترونیکی آن خالی از اشکال است. چراکه در ادله فقهی، جهت یک عمل، مورد بحث است و نه وسیله. مشروعیت اعتبار اسنادی سنتی تأیید گردید و لذا نسخه الکترونیکی آن فاقد ایراد است. قرآن کریم در آیات مکرر، به کسب و کار حلال توصیه کرده و وسیله ای برای آن ذکر نکرده است. لذا تغییر وسیله یک سازوکار به نوع الکترونیکی، در صورتی که اصل عمل مشکل شرعی نداشته باشد و الکترونیکی بودن خللی در ماهیت آن ایجاد نکند، منعی نداشته و دارای مشروعیت است. عقود الکترونیکی با توجه به قانون تجارت الکترونیک که البته مستند از ادله فقهی، به رسمیت شناخته شده است. در فرایندهای حقوقی همچون داوری و میانجی گری، نوع الکترونیکی آن در جریان بوده و از نظر حقوقی نیز معتبر است. لذا نتیجه نهایی این که اعتبار اسنادی الکترونیکی، از نظر فقهی، دارای مشروعیت کامل می باشد.

منابع

1- منابع فارسی

- بجنوردی، سید محمد (1392) قواعد فقهیه، جلد دوم، چاپ دوم، تهران، نشر اخلاق.
- رساله توضیح المسائل آیه الله شبیری زنجانی.
- رساله توضیح المسائل آیه الله مکارم شیرازی.
- رساله توضیح المسائل آیه الله نوری همدانی.
- روحانی، حسن (1396) بررسی جایگاه و نقاط قوت و ضعف اعتبار اسنادی به مثابه شیوه ای جهت پرداخت بهای کالا در نظام تجارت بین الملل کنونی، مطالعات علوم سیاسی، حقوق و فقه 3 (1) 114-125.
- سلیمان زاده، سمیرا؛ صادقی، محسن (1396) مقایسه ابعاد حقوقی اعتبارات اسنادی و تعهد پرداخت بانک، مطالعات حقوق خصوصی 47 (4) 647-666.
- شهبازی، محمدحسین (1395) مبانی لزوم و جواز اعمال حقوقی، جلد اول، چاپ اول، تهران، ناشر مولف.
- شهیدی، سید جعفر (1383) تاریخ تحلیلی اسلام، جلد اول، چاپ اول، تهران، مرکز نشر دانشگاهی تهران.
- صدری، سید محمد (1388) معاملات الکترونیک، جلد اول، چاپ اول، کاشان، نشر طه.
- عرفانی، محمود (1372) حقوق تجارت، جلد اول، چاپ اول، تهران، انتشارات جنگل.
- مافی، همایون؛ صداقتی، حسن (1397). تأملی بر استثنائات سنتی و نوظهور در قلمرو اصل استقلال اعتبارات اسنادی، پژوهش های حقوق تطبیقی 22 (2) 175-196.
- مافی، همایون؛ محسن زاده، احمد علی (1394) مقایسه اعتبارات اسنادی تجاری و تضمینی در حقوق تجارت بین الملل، مطالعات حقوق تطبیقی 6 (1) 301-323.

2-منابع عربی

- قرآن کریم.
- ابن منظور، ابوالفضل (1414 ه.ق) لسان العرب، بیروت، چاپ سوم.
- تهمانی (قاضی محمد حامد بن محمد صابر) (1158 ه.ق) اصطلاحات الفنون و العلوم، قم، چاپ نشر قلم.
- جرجانی، علی بن محمد (1261 ه.ق) تعریفات، تهران، نشر ناصر خسرو.
- حسینی مراغی (1418 ه.ق) عناوین فقهیه، جلد دوم، چاپ اول، قم، نشر اسلامی.
- خویی، سید ابو القاسم (1371 ه.ق) مصباح الفقاهة، وجدانی، چ سوم.
- سنهوری، عبدالرزاق (1417 ه.ق) مصادر الحق فقه و الاسلامی، جلد اول، چاپ اول، قم، نشر صالحین.
- صدر، سید محمد (1420 ه.ق) ماوراء الفقه، دار الاضواء، جلد اول، چاپ اول، بیروت.
- صدوق، محمد بن حسین (1390) من لا یحضره الفقیه، جلد چهارم، چاپ پنجم، تهران، دار الکتب السلامیه.
- طباطبایی یزدی، سید محمد کاظم (1409 ه.ق) العروة الوثقی، جلد اول، چاپ دوم، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
- طباطبایی، محمد حسین (1417 ه.ق) المیزان فی تفسیر القرآن، جلد اول، چاپ پنجم، قم، مؤسسه النشر الاسلامی.
- علامه مجلسی (1158 ه.ق) بحار الانوار، قم، نشر دانش.
- فخر المحققین (760 ه.ق) ایضاح الفوائد فی شرح اشکالات القواعد، جلد اول، چاپ اول، تهران، نشر اسماعیلیان.
- قربطی اندلسی، ابوالولید (1420 ه.ق) بدایه المجتهد جلد اول، چاپ اول، تهران، نشر اسماعیلیان.
- مختار، محمد بن عبدالقادر (1415 ه.ق) الصحاح، جلد اول، چاپ اول تهران، دار الکتب العلمیه.
- مکارم شیرازی، ناصر (1422 ه.ق) بحوث فقهیه هامه، جلد اول، چاپ اول، قم، مدرسه الإمام.

3-منابع لاتین

- Brealey, R. A., Myers, S. C., & Marcus, A. J. (2012). Fundamentals of corporate finance. McGraw-Hill/Irwin, 17.
- Dunn, J. P., Ledford, S., Jackson, S. H., & Wood, A. G. (2018). U.S. Patent Application No. 15/711,416, 140.
- Gao, X. (2002). The fraud rule in the law of letters of credit, a comparative study (Vol. 2). Kluwer Law International BV, 25.
- Hickman, C. R., & Silva, M. A. (2018). Creating excellence, Managing corporate culture, strategy, and change in the new age. Routledge, 18.
- Ma, S., Chai, Y., Wang, J., & Duan, Y. (2018). New digital infrastructure, cross-border e-commerce and global vision of creating Electronic World Trade Platform. Global Trade and Customs Journal, 13(4), 157-167.
- Mugasha, A. (2003). The law of letters of credit and bank guarantees. Federation Press, 14.
- Murshudli, F. F. (2018). Innovative Trends of International Banking Business (case of Azerbaijan). MGIMO REVIEW OF INTERNATIONAL RELATIONS, (1), 186-212.